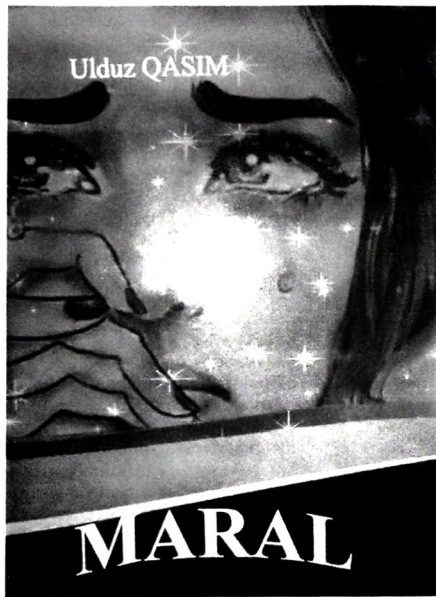

(Əvvəli ötən sayımızda)

Burada müəllif yenə dilimizin incəliklərindən ustalıqla faydalanmaqla milli-psixoloji hisslərin qabarıq çalarlarını verməyə nail olmuşdur. Burada "sanılı günləri qalib" ifadəsi milli-islami baxışları əks etdirməklə idiomatik çalar qazanmış el deyimidir. Buna müvafiq "Hər kəsin bir sanı günü var", "Filankəsin sanını vaxtı çatanda gedəcək (yəni dünyadan köçəcək)" və s. tipli deyimlər xalqımızın məişət üslubuna oturmuş sözlərdir.

HUMANİZM VƏ MİLLİ DUYĞULAR AŞILAYAN ƏSƏR

İstərdim ki, bu məqamda bu deyimə daşdığı mənaya da diqqət yetirəm. Uşaq vaxtı biri dünyasını dəyişəndə anam "onun sanını günü tamamı" deyər, ardınca da "hər kəsin bir sanını günü var" sözünü əlavə edər. O vaxtlar uşaq ağıllımla fikirləşərdim ki, "sanını" sözü "sanılı" ifadəsinin deyiliş şəklidir və "adlı-sanılı" ifadəsinin ikinci tərəfi mənasında olduğunu düşünərdim. Deyərdim yəqin rəhmətə gedənin yasına-dəfininə gəldiklərinə görə onun "adlı-sanılı" ("sanını") günü hesab olunur. Yəni dəfn olunan gün mərhumun günüdür - mərhuma həsr olunan "adlı-sanılı gündür". Başqa cür desək, yəni filankəsin adı-sanı məhz dünyasını dəyişən gündə camaat tərəfindən daha çox işləndiyinə, əməlləri xatırlanıb yad edildiyinə görə onun "sanını günüdür" deyilmişdir. Belə düşünərdim uşaqlığımda. Amma sonralar böyüdükcə, təhsil aldıqdan sonra da bu ifadəni dəfələrlə eşitdiyimdən, bir az da fikirləşməyə başladım. Dilimizin orfoepik qanunauyğunluqları ilə paralellər aparıb bu qərara gəldim ki, "n" və "y" səslərinin danışıqda bir-birlərini əvəzləməsi təbii haldır. Deməli, "filankəsin sanılı (sanını) günü" ifadəsi "sayılı" - "sayılı" ifadəsindəndir. İslami görüşə görə, hər kəsin əvvəldən yazılımsı tale yazısı, ömür müddəti var və hər kəsin ömrü ilahi tərəfindən programlaşdırılmış - ölçülmüş gündə - zamanda tamamlanır. Yeni anadan olandan insan ömrü qismətində olan günü (günləri, ayları, illəri) "sayır" və bu gün sayının sayılıb qurtardığı vaxt - gün həmin şəxsin Tanrı tərəfindən verilmiş ömrünün günlərinin sayı ilə bağlıdır. Bu günlər qurtardıqda, həmin sayda hesablanmış gün - sayılı gün, sanılı (sanını) gün də qurtarmış olar. Buna görə də "sanını (sayılı, sayılmış) qoz kimi sayılıb yığılmış" ömür gününün müddəti "sayılı gündə" (sanılı, sanını gündə) başa çatır. Bu səbəbdən də

"filankəsin sanını (sanılı-sayılı-sayılmış) günü tamamı" deyilməsi bu islami hesablamaya məntiqinə söykənir: sayılı gün - sanılı gün - sanılı gün - sanını gün. Bu ifadə tələffüzdə bu formada tədrici deformasiyalara uğramışdır.

Bu ifadəyə açıqlama verməkdə məqsədim həm də budur ki, yazıçı Ulduz Qasım da gözü-nü açib - ağıl kəsdiyi gündən bu ifadəni dəfələrlə eşidib və əsərdəki hadisələrin təsvirində məqamındaca - yerindəcə işləməklə romanın dilinə-təhkiyəsinə bir canlılıq, milli kolorit gətirmişdir. Eyni zamanda yataq xəstəsi - can üstə olan bir adama, xüsusən də ana adının daşıyıcısı olan müqəddəs insana verilən sözün-vədin sadıq tutulması da bizim milli psixologiyamızın özünəxaslığını səciyyələndirən bir keyfiyyətdir. Hətta bu məqamda insan verdiyi sözə sədaqət naminə özü-nü - həyatını da bu yolda fəda etməyə -- qurban verməyə hazırdır. Maral da məhz bu kimi ruhi-mənəvi keyfiyyətlərin daşıyıcısı olan Azərbaycan qızıdır.

Ulduz Qasım Maral obrazını çətinliklərdən keçirməklə elə bir mükəmməl hala gətirə bilmişdir ki, hərdən bu obrazın daxili mənliliyini, əzmkarlığını, milli-mənəvi-əxlaqi dəyərlərə sadiqliyini düşündükdə, bunu müəllifin özü-nə qoymaq istədiyini mənəvi abidə hesab etmək də keçir kənləndən.

"Açıqlı başda ağıl olmaz" atalar sözü-müzün digər bir variantını yazıçı əsərdəki epizoda müvafiq olaraq belə verir: "Ac insanda ağıl olmaz" deyirdi nənəm, gəlin bir loxma yeyin bari" (s.136). Hər insani düşü-yü psixoloji vəziyyətdən atalar sözünün gücünə çıxarmaq əsərdəki təhkiyənin şirinliyini artırır, eyni zamanda bu deyimdən yararlanmaqla yazıçı hadisələrin məcrasını təbiiliklə dəyişmək üçün ədəbi vasitə kimi istifadə edir. "Qarışqanın qəhməri də varmış" deyimimizin digər variantına da romanda rast gə-

lirik: "Qarışqanın qəhmədarı da varmış" (s.178). Bu kimi misalların sayını çoxalda bilərik. Bütün bunlardan deməyimiz odur ki, yazıçı U.Qasım Rusiyada yaşasa da öz ruhunda yaşatdığı dilimizin incəliklərini, folklorumuzu və ənənələrimizi müəllif kimi əsərin ruhuna, qəhrəmanının xarakterinə ustalıqla hopdura bilmişdir. Bu kimi hallar isə romanın oxunaqlılığını, hadisələrin məcrasındakı dəyişikliklərin təbiiliklə verilməsini təmin edir, özünün ruhu ilə can verdiyi, milli nəfəsi ilə isindirib həyat verdiyi əsərinin baş qəhrəmanı olan Maralı oxucularına sevdirməyi bacarır. Oxucu sevgisi qazanan baş qəhrəman isə söz yox ki, müəllifin aşılıbki ideyanın qələbəsidir. Sözümlü kitabın redaktoru Əlirza Xələflinin "Faciənin və inamin fəvqində" adlı ön sözün yekunu ilə həmrəy tuturam: "Maral" faciələr romanıdır, amma nikbin romanıdır. Yazıçı bir-birini izləyən dəhşətli faciələrin fonunda bütün insanlığa təlqin edir ki, əgər hər kəs öz iradəsinə və inamına güvənərsə, həyatın bütün çətinliklərinə qalib gələ bilər. Bu mənada biz "Maral" romanını inamların və iradələrin, insanlığın, sonsuz humanizmin qələbələrində güzgü tutan bir həyat romanı kimi qavraya bilərik" (s. 14).

Bəli, "Maral", doğrudan da, Ə.Xələflinin deydiyi kimi "həyat romanıdır". Bir kəlam var: "Sənin qiymətin üreyində daşdığı dərd və uğrunda yaşadığın məqsəd qəddərdir!". Bu prinsipləndən düşündükdə, yazıçının baş qəhrəmanının faciəvi dərdlərlə baş-başa qalaraq apardığı məqsəddli mübarizələrdən sonra qalib çıxması Maralın və "Maral" romanının ədəbi dəyərinə müəyyən edir.

Şakir ALBALIYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent